

Budai László

Az angol ige valenciája nyelvpedagógiai perspektívából

(Eger: Líceum Kiadó, 2006. 217 pp.)

Bodnár Ildikó – Simigné Fenyő Sarolta

A Pandora-könyvek 6. darabjaként jelent meg Budai László kötete. A mű irodalomjegyzéke mintegy 400 bibliográfiai adatot tartalmaz, beleértve ebbe azt a közel 40 darab, a valencia témájáról szóló disszertációt is, melyeket a szerző kutatásai során végigolvasott. A bibliográfia szerint a témához kapcsolódó első Budai-tanulmányok 1984-ből valók, így elmondható, hogy a szerző immár közel kerek negyedszázada foglalkozik a valencia kérdéskörével.

Dr. Budai László angol tanárok több nemzedéke számára szolgált hasznos útvalóval, tankönyveiből középiskolások és nyelvvizsgára készülők százai tanultak és tanulnak ma is. Egyik legfontosabb munkája a több kötetes egynyelvű angol valencia-szótár. A jelen kötetből megtudhatjuk, hogy a szerző tervei között szerepel e szótár olyan kétnyelvű változatának az elkészítése, amelyben „a hasznosság és a használhatóság különösen fontos szempont”, azaz Budai tanár úr – angoltanárok nemzedékeinek oktatója – nagy gondot kíván fordítani a nyelvtanulók igényeire.

Az *Előszó*ban leírja, hogy a tanulmányi versenyeken induló középiskolások, a főiskolákra és egyetemekre felvételizők, valamint egyetemi hallgatók körében végzett felmérései azt bizonyították, hogy a nyelvi teljesítmények negatívumainak jelentős része a valenciaelmélettel kapcsolatos ismereteknek – és azok alkalmazásának – a hiányosságaival magyarázható. Meggyőződésévé vált, hogy a valenciához kapcsolódó – először főként német nyelvterületen, majd a 70-es évek során másutt is fokozatosan kibontakozó, s eleinte még kifejezetten az igék valenciáját vizsgáló – kutatásokból az angol nyelv sem maradhat ki. Nyelvészeti-nyelvoktatói tevékenysége során Budai László nem véletlenül vált tehát az angol igei valencia igei legtekintélyesebb kutatójává.

A jelen kötet egyrészt összegezése a szerző felhalmozódott tapasztalatainak, másrészt pedig új távlatokat is nyit. Nem véletlenül emeli ki a cím két utolsó szavát a tanulmány bevezetésében is. „A perspektívát mind ’nézőpont’, mind ’távlat’, ’jövőkép’ értelemben használom. A pedagógiai perspektíva a kutatómunka alfája és ómegája” – vallja a szerző (17). A nyelvpedagógiai megfontolások közé tartozik, hogy – mivel a valencia kérdéséről a szélesebb közönséghez is kíván szólni – „a magyar nyelvészeti szakirodalomban hagyományosabbnak számító” terminológiával él.

A bevezetés (11-29) több, a kutatómunkára vonatkozó kérdéssel is foglalkozik, továbbá – általános szinten is – tárgyalja a nyelvtudomány és a nyelvoktatás kapcsolatát, részletesen is szólva az ún. ’tisztá’ nyelvészetnek és a pedagógiai nyelvészetnek nem kis mértékben ellentmondásos viszonyáról. A szerző saját elméleti munkásságát „mindenkor a pedagógiai gyakorlat által inspiráltnak” tekinti (28).

A tanulmány a továbbiakban három nagy részből, s ezeken belül összesen tizenegy fejezetből áll. Az első rész (31-100) négy fejezete a valenciaelemzés elméleti alapjait mutatja be, a másodikban (101-180) hasonlóan négy fejezeten át az angol ige

morfoszintaktikai valenciaképletei alapján történik az angol igék csoportosítása, végül a harmadik részben (181-198) a szerző az eddigi kutatások fő produktumát, a 15000 címszót felsorakoztató valenciaszótárt és annak apparátusát mutatja be röviden, s itt szól a további tervekről is.

Az első rész a valenciafogalom történetéből emel ki fordulópontokat. Bár a valenciát szinte mindenki Tesnière nevéhez köti, a szerző adataiból kiderül, hogy maga a valencia szó már az 1940-es évek végén felmerült az orosz Kacnelson egyik tanulmányában, 'szintakszicseszkaja valentnoszty' alakban. A valencia-fogalom német előzményei között pedig Heyse (1908), Behagel (1924), legfőképpen pedig a Leerstelle, azaz 'üres helyek' fogalmával dolgozó Bühler (1934) neve jelenik meg. A valencia fogalmához valamennyien igen közel jutottak, de a szót magát még egyikük sem használta.

Az ún. igecentrikusság fogalmának viszont az előbbinél is nagyobb múltja van, ha figyelembe vesszük mindazokat a szerzőket, köztük a magyar Brassai Sámuel is, akik az ígét már az előző századokban is a mondat legfontosabb alkotórészének tartották. De ha a még korábbi századokra tekintünk vissza, a latin nyelv oktatása is hagyományosan igecentrikus volt, hiszen minden mondatelemzés és fordítás az ígétől indult.

Tesnière valenciafogalma „elsősorban szintaktikailag motivált, de beviszi a szemantikát is modelljébe... Az első aktáns az, amely végzi a cselekvést (fait l'action), a második az, amelyik elszenvedi a cselekvést (qui supporte l'action), a harmadik pedig az, amelynek a javára vagy a kárára történik a cselekvés (au bénéfice ou au détriment de qui se fait l'action)” (35). A későbbi német és angol anyanyelvű kutatók az aktánsok, ill. a körülményekre utaló ún. circonstance-ok fogalmára terminusok sorát alkalmazták. A fő kérdések is fokozatosan rajzolódtak ki, pl. az aktánsok kötelező, avagy fakultatív voltát, valamint a körülményhatározók szabadon választhatóságát illetően.

A több alfejezetre bomló második fejezet a valencia-szintekkel és azok kritikájával, egy, az 1980-as évekből származó valencia-moddellel, valamint a valenciának más – így Fillmore, Chafe, valamint Dik nevével fémjelzett – nyelvészeti irányzatokhoz való kapcsolódásával, illetve a valencia és a lexikográfia kapcsolatával is foglalkozik.

A harmadik alfejezet a teszteknek a valencia megállapításában kialakult jelentőségével foglalkozik; itt megkülönböztetendők az ige morfológiai osztályait, tartalmi jellemzőit és morfoszintaktikai tulajdonságait vizsgáló, valamint a szórendre vonatkozó tesztek. Az igék vizsgálatában egyes szerzők az ókori India hat igeosztályt is megkülönböztető, illetve Arisztotelész két nagy igecsoportot megnevező rendszeréig is visszamennek; az újabb nevek közül hangsúlyosan jelen van Vendler, aki az igék négy ún. aspektuális osztályát különböztette meg, s ezzel lendületet adott az ilyen irányú igekutatásoknak. Részben Vendlerhez kapcsolódnak Lakoff és Dowty tesztjei, míg Gruber tesztjei „az igei bővítmények némely szemantikai jellemzőit” tárják fel (73-75).

A negyedik alfejezet részletesen vizsgálja a valencia fogalmát; itt olvashatjuk az alábbi, a szerző által kiemelt valencia-meghatározást is: „A valencia az ige azon általános és specifikus, variábilis kapcsoló és kapcsolódó képessége, amely lehetővé teszi, hogy az ige mennyiségileg és minőségileg jellemezhető és magát az ígét is

osztályozó nyelvi egységekkel változó erejű, általában kölcsönös függőségi kapcsolatokba lépjen” (79). Ezután a fejezetek rendre a fenti jellemzés alapfogalmainak a kifejtését adják: a 4. 1. rész az általános és specifikus valenciát, a 4. 2. rész az ige kapcsoló, majd a 4. 3. a kapcsolódó képességéről szól, ezután pedig a 4. 4. részben az ige mennyiségi, a 4. 5.-ben pedig a minőségi valenciája szerepel. Az ige kapcsolódó képességéről szólva a szerző magyar igei jellemzőkről is beszámol, érvényesítve itt a kontrasztivitás szempontjait is. A fejezet szól még a valencia variabilitásán belül a prototípus és a deviancia fogalmáról (4. 6.), továbbá – ez utóbbiakat kifejtendő – a diatézis és a valencia, az igemód és a valencia, az aspektus és a valencia, az igeidő, az ige száma, személye, végül a mondat fajai és a valencia kapcsolatáról. Rot Sándor egyik, az igei ragozási paradigmákhoz kapcsolódó megjegyzése nyomán olvashatjuk: „...Az angol igék mindegyikének van harmadik személye, tehát a harmadik személy prototipikusabb, mint az első vagy a második személy” (99).

Az angol grammatikával tisztában levő olvasó számára a legtanulságosabb bizonyára a munka második része lesz, amelyben előbb a prototipikus, majd a deviáns, végül pedig a kikövetkeztethető valenciaképletek bemutatása következik, gazdag példaanyaggal, mintegy nyolcvan oldalon keresztül. Ez a rész a jelek és rövidítések értelmezésével kezdődik, amelyek ismerete nélkül a további oldalakon aligha boldogulnánk; majd az igei lexémák szerkezetének egyik lehetséges megközelítésével találkozunk. Ezután, azaz az ötödik fejezet további részeiben a mono-, a di- és a trivalens igéknek a táblázatos bemutatása következik. Részletesen is megismerjük a már korábban is fel-felbukkant inzert fogalmát is. „Az inzert mint a di- és a trivalens ige morfoszintaktikai valenciaképletének egyik összetevője szerkezetileg azonosítható szó(szerkezet) vagy tagmondat” – olvashatjuk a 122. oldalon. A valenciaképleteket ún. modellek során (1.-29.), ill. sok-sok példamondat alapján szemléletesen mutatja be a szerző. A kapcsolódó, a különféle mondatmodellek és valenciaképletek összehasonlítását végző fejezet jelentősége, hogy segítséget ad a különböző források alapján tájékozódni kívánók számára, ugyanakkor utal e források színvonalára is.

A rövid hatodik fejezetből a visszaható igéknek, a részeshatározó áthelyezésének és a perspektíaváltást megvalósító ún. konverzeknek a témakörét emeljük ki, míg a deviáns valenciaképletekkel foglalkozó hetedik fejezet részben a valencia(szám)-növekedés, részben a valencia-redukció eseteit tárgyalja. Az előbbi fakultatív elem megjelenése révén következhet be, az utóbbin belül a felszólító módot, a tárgytagyó, az ergatív és a kölcsönös igéket és a passzivizáció jelenségét tárgyalja. A téma bővebb kifejtése, valamint a bonyolultabb képletű mellékmondatos szerkezetek a nyolcadik fejezetben jelennek meg.

Budai Lászlónak az angol ige valenciáját nyelvpedagógiai perspektívából vizsgáló könyve elsősorban tanároknak szól, akiknek ismerniük kell az igék mondatbeli szerepére vonatkozó elméleteket. Természetesen a nyelvtanárok feladata nem az, hogy a tanulóknak az elméleti ismereteket adják tovább, hanem az, hogy a valenciaelméletekkel kapcsolatos nyelvészeti ismereteket pedagógiai szempontból feldolgozzák, saját maguk számára tanulságokat fogalmazzanak meg, majd azokat munkájukba beépítsék. A tanároknak az ige mondatsszervező képességére vonatkozó ismeretei segíthetik az új tananyag bemutatását, az új nyelvi jelenségek, szabályok

magyarázatát. Munkájuk hatékonyabb lesz, ha tevékenységüket az ige centrális szerepére vonatkozó elméletek hatják át. Olyan példákkal tanácsos szemléltetni az új anyagot, majd olyan feladatok alapján kívánatos begyakorolni az elsajátítandó ismereteket, amelyek világossá teszik a tanulók számára, hogy lexikai és grammatikai szempontból értelmes mondatokat csak akkor szerkeszthetnek, ha követik az ige vonzatstruktúráját.

Különösen a nyelvtanulás kezdetén kelt félelmet a tanulóknál, hogy az idegen nyelv tanulása során nemcsak új szavakkal, hanem az anyanyelvükre egyáltalán nem jellemző nyelvtani szerkezetekkel is meg kell ismerkedniük. Rendkívül hasznos és motiváló hatása lehet, ha Fillmore esetgrammatikájának ismeretében például a nyelvtanuló figyelmét nem az anyanyelve és az idegen nyelv közötti eltérésekre irányítjuk, hanem azokra a jelenségekre, amelyek mindkét nyelvben közősek. Ilyen, minden nyelvben kimutatható közös vonások például a szituációban betöltött szerepek, amelyek közül a legfontosabb a cselekvés kezdeményezője vagy végrehajtója. Számos esetben a cselekvés valakire vagy valamire irányul, és ilyen esetekben a mondatban jelölni kell a cselekvés által érintett tárgyat és/vagy a kedvezményezettet, továbbá a cselekvés eszközét, helyét, ezen belül forrását és végcélját, valamint az idejét. Ha ezt tudatosítjuk a tanulóknál, akkor arról is meggyőzhetjük őket, hogy anyanyelvük és az elsajátítandó idegen nyelv között nemcsak különbségek, hanem azonosságok is vannak. Fillmore hívta fel a figyelmet arra, hogy a kereskedelmi tranzakciót, a vásárlást minden nyelvben ugyanazokkal az igékkel kifejezhető cselekvésformák nevezik meg (*buy, sell, exchange, take, give, receive, trade, steal stb.*). Ennek tudatában összegyűjthetjük a valóság számos más területére (*étkezés, utazás, szórakozás*) vonatkozóan is a legtipikusabb igéket, majd gyakorolhatjuk a mondat szerkesztést úgy, hogy névszokat rendelünk hozzájuk.

Abban, hogy a tananyagot a tanár tudatosan, a valóság szituációinak megfelelően strukturálja, majd a tanulókat ennek alapján inspirálja újabb és újabb, nyelvtanilag helyes mondatok szerkesztésére, rendkívül fontos szerepük van a bemutatott könyvben ismertetett, ige-centrikus elméleteknek.

Köszönettel tartozunk Budai tanár úrnak mindazért, amit kutatásai során megállapított, majd leírt s átnyújtott nekünk. Köszönjük mindazt, amit annak érdekében tett, hogy a nyelvoktatást magasabb fokú tudatossággal műveljük. A könyvet jó szívvel ajánljuk angol szakos, valamint más idegen nyelvet oktató kollégák figyelmébe is.